

Лекція 4. Соціальна структура суспільства.

План

1. Соціальний статус та роль як первинний елемент соціальної структури.
2. . Соціальна структура та типологія її елементів.

1. Соціальний статус та роль як первинний елемент соціальної структури.

Суспільство є складною соціальною системою, структурно організованою цілісністю, яку утворюють різні елементи, компоненти, підрозділи. У свою чергу вони теж мають певний рівень організованості й упорядкованості власної структури. Це дає підстави стверджувати, що соціальна структура суспільства є комплексним, багатомірним утворенням. Соціальна структура суспільства — ієрархічно упорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками і відносинами.

Іншими словами, це внутрішній устрій суспільства, який складається з відповідно розташованих, упорядкованих елементів, що взаємодіють між собою.

Необхідним елементом соціальної структури, що закріплює соціальну ієрархію суспільства виступає соціальний статус.

Поняття "соціальний статус" вперше почало використовуватися у стародавньому Римі (власне термін "статус" походить з латинської мови і означає "становище") і його трактування було близьким до сучасного, тобто це поняття визначало положення людини в суспільстві.

Соціальний статус — це становище індивіда (або групи людей) у системі соціальних зв'язків і відносин, що обумовлюється приналежністю до певної соціальної спільноти та визначає сукупність прав та обов'язків.

Таким чином, соціальний статус визначає становище індивіда або соціальної групи стосовно інших індивідів і груп, яке визначається за соціально значущими для даної соціальної системи критеріями (економічними, політичними, соціально-правовими, професійно-кваліфікаційними тощо).

Соціальне положення — узагальнена характеристика, що охоплює професію, економічне становище, політичні можливості й демографічні ознаки людини. Наприклад, "будівельник" — професія; "працівник найманої праці" (який отримує середній за розмірами прибуток) — економічні риси; "член соціалістичної партії" — політична характеристика; "чоловік 30-ти років" — демографічні властивості (сюди ж належить і національність). Усі ці характеристики описують соціальний стан однієї людини, але з різних боків.

Необхідно розрізняти два види статусу — *особистий і соціальний*. Соціальний статус вживається у двох значеннях — широкому і вузькому. Про *широке значення* статусу ми вже знаємо — це соціальне положення людини в суспільстві, що дає їй узагальнену характеристику. У *вузькому* — *соціальний статус* — це положення людини, яке вона автоматично посідає як представник великої соціальної групи (професійної, класової, національної тощо).

Особистий статус — це положення, яке людина посідає в малій (чи первинній) соціальній групі в залежності від того, як вона оцінюється за своїми індивідуальними якостями. Помічено, що соціальний статус відіграє першорядну роль серед незнайомих, а особистий — серед знайомих людей, що й складають первинну або малу соціальну групу.

Кожний з нас має визначений набір соціальних і особистих статусів, оскільки є частиною безлічі великих і малих соціальних груп, що існують в суспільстві. До них належать сім'я, коло родичів і знайомих, трудовий колектив, спортивна команда, шкільний клас, студентська група, клуб за інтересами і т.п. У них кожний з нас може мати високий, середній чи низький статус, тобто бути лідером, незалежним чи аутсайдером.

Крім розглянутих видів статусу, існують ще за Н. Смелзером приписувані і набуті статуси (досяжні або здобуті).

Приписуваний статус (його називають ще аскриптивним) — це статус, із яким людина народжується стать, національність, раса, або котрий призначається їй на протязі якогось часу (вікові характеристики – дівчина, жінка і т.д., статус батьків). Існує концепція за якою статуси розділяють на приписуваний і природжений. Вважається, що природженим є біологічно успадкований статус, а приписуваним — статус, що соціально здобувається.

Набутий статус, у свою чергу, істотно відрізняється від приписуваного. Це такий статус, який людина одержує завдяки власним зусиллям, бажанню, вільному вибору або здобуває в результаті удачі чи везіння. Такий статус не призначається людині автоматично самим фактом народження. Важливо підкреслити, що чим динамічніше розвивається суспільство, тим більше в його соціальній структурі осередків, розрахованих на статуси, що досягаються. Крім того, чим більше в суспільстві статусів, що досягаються, тим воно демократичніше.

Інтеграція особистості до соціального середовища забезпечується не лише шляхом обіймання статусної позиції, а й засвоєнням особистістю відповідних **соціальних ролей**. Виконуючи соціальні ролі, людина безпосередньо включається у життєдіяльність різноманітних соціальних груп.

Соціальні ролі — це певні способи дій, поведінки індивіда (або групи), які відповідають прийнятим у суспільстві нормам та здійснюються залежно від соціального статусу. Якщо сам статус визначає позицію людини в суспільстві (учень, студент, військовий, дружина), то соціальна роль — функція, яка виконується нею в даній позиції. Функції (рольові дії) в кожному суспільстві визначаються загальноприйнятими в ньому нормами і часто закріплюються в різних документах (законах, правилах, інструкціях, статутах і т. п.).

У сучасному суспільстві кожна людина виконує низку ролей, скажімо, студента, громадянина держави, сина, члена спортивної команди, клієнта, покупця та інші. Уся сукупність соціальних ролей, що виконується однією особистістю, називається **рольовим набором**. Людина не є абсолютно вільною у виборі та виконанні ролей. Набір ролей визначається її соціальним положенням у конкретній соціальній структурі — демографічній, сімейно-родовій, економічній, професійній, політичній тощо.

Відомий соціолог Толкотт Парсонс здійснив систематизацію соціальних ролей, виходячи із п'яти основних характеристик:

- 1) деякі ролі вимагають емоційної стриманості, в той час як інші дозволяють відверте вираження почуттів;
- 2) деякі ролі приписані, а бувають досягнуті;
- 3) деякі ролі передбачають спілкування з людьми за формальними правилами, інші дозволяють встановлювати неформальні, особисті відносини;
- 5) різні види ролей пов'язані з різною мотивацією.

Коли людина стикається з протилежними вимогами двох чи більше несумісних ролей, виникає рольовий конфлікт.

Протилежні вимоги, які пред'явлені однією і тією ж роллю, можуть стати причиною рольові напруги.

Рольова напруга — це протиріччя між уявленнями людини щодо виконання якоїсь ролі й умовами, в яких їй доводиться цю роль виконувати, або коли особистість має виконувати роль, яка не відповідає ані її інтересам, ані внутрішнім настановам. Наприклад, студент прагне підготувати реферат, але бібліотеку зачинили на ремонт, або людину змушують голосувати на виборах, але вона цього не хоче.

Рольові конфлікти можуть бути *міжособистісними та внутрішньособистісними*.

Міжособистісні конфлікти мають місце тоді, коли виникають протиріччя між людьми не як індивідуальностями, а як представниками певних ролей. Наприклад, Іванов та Петров можуть конфліктувати не тому, що вони не подобаються один одному, а тому, що один — міліціонер, а інший — злочинець:

Внутрішньособистісні конфлікти — це протиріччя всередині однієї особистості. Такі протиріччя можуть бути викликані необхідністю одночасно виконувати декілька ролей (міжрольові конфлікти), так і відповідати різним вимогам, пов'язаним з однією й тією ж роллю (внутрішньорольові конфлікти).

Міжрольові конфлікти виникають тоді коли дві або більше соціальних ролей, які виконує одна людина, передбачають несумісні обов'язки. Прикладом такого конфлікту може розглядатися ситуація, коли ролі батька та керівника фірми виконує одна особа. Ці ролі можуть вимагати від особи зовсім різної поведінки: в першому випадку — м'якості, в другому — жорсткості.

Внутрішньорольові конфлікти полягають у суперечливих вимогах, що висуваються до носіїв однієї ролі різними соціальними групами. Наприклад, батьки говорять студенту, що він повинен гарно вчитись, відвідувати заняття і т.д., а друзі — що потрібно розважатись, поки є час.

Можна виділити три групи чинників, що мають відношення до усунення рольових конфліктів:

- перша група чинників пов'язана із суб'єктивним ставленням до ролі її виконавця (тобто наскільки значущі різні рольові вимоги для носія декількох ролей, наскільки він вважає їх справедливими). Таким чином, студент обере, до якого предмета йому зараз готуватись, йти до університету або на роботу і т. ін.;

- друга група чинників включає санкції (позитивні та негативні), які можуть бути застосовані оточуючими людьми за виконання або невиконання ролі. Так, студента звільнять з роботи, якщо він на неї не прийде, а за прогул семінару йому треба буде написати реферат, тобто йому здається, що краще не піти на семінар;

- до третьої групи чинників відноситься тип орієнтації виконавця ролі. Орієнтації можуть бути моральними або прагматичними. Наприклад, якщо для людини важливішим є отримати підвищення по роботі, ніж підтримувати теплі стосунки з бабусею, то він пожертвує її днем народження заради роботи.

На основі близькості соціальних статусів, що встановлюють потенційну можливість участі індивідів у відповідних видах діяльності, формуються складніші структурні елементи суспільства — соціальні групи. **Соціальна група** — відносно стійка, історично сформована сукупність людей, об'єднаних на основі загальних соціально значущих ознак.

У кожному суспільстві існує певна кількість соціальних груп, утворення яких зумовлено:— **спільною діяльністю** (наприклад, професійні групи, зайняті у сфері політичної, економічної та духовної діяльності);— **спільним просторово-часовим існуванням** (середовищем, територією, комунікацією);— груповими установками та орієнтаціями.

У соціальні групи люди об'єднуються на підставі спільних соціальних інтересів, які зумовлюють їх дії. Формуються вони з представників різних груп залежно від їх становища та ролі в суспільному житті. Оскільки інтереси, скажімо, у робітника і підприємця різняться між собою, то вони реально становлять різні соціальні групи. Але соціальні інтереси груп, формуючись на основі індивідуальних інтересів їх учасників, не замикаються у власних рамках. У процесі соціальної взаємодії індивідів виробляються інтереси груп як цілісності, які є втіленням інтегрованих, спільних інтересів індивідів, що належать до цих груп. Соціальний інтерес групи завжди спрямований на збереження або зміну її становища в суспільстві.

У соціальній структурі суспільства взаємодіють різні за чисельністю соціальні групи. Традиційно їх поділяють на малі та великі. **Мала соціальна група** — нечисленна за складом соціальна група, учасники якої об'єднані спільною діяльністю і перебувають у безпосередньому стійкому особистому спілкуванні, що є основою для виникнення як емоційних стосунків, так і особливих групових цінностей і норм поведінки. **Родовою ознакою малої групи є наявність безпосередньо тривалих особистих контактів (спілкування, взаємодія)**, властивих, наприклад, сім'ї, виробничій бригаді, шкільному класові, колективу космічної, арктичної станцій, спортивній команді, релігійній секті, групі друзів тощо. **Мінімальний розмір малих груп — дві особи, максимальний — кілька десятків.**

Велика соціальна група — численна за складом група людей, об'єднаних для спільної діяльності, але взаємодія між якими формальніша. До них можна віднести професійні, демографічні, національні спільноти, соціальні класи.

Інгрупа та аутгрупа. Групи, до яких належить індивід та з якими ідентифікує себе, це — інгрупи, «мої групи». Групи, до яких індивід не належить, для яких він обирає символічне значення «не ми», «інші» — аутгрупи.

«референтна група»

мотивує індивіда бути прийнятим до її складу. Соціальні установки індивіда коригуються відповідно до загальноприйнятих, на його погляд, у референтній групі.

Крім того, у соціології існує поняття квазігрупа – нестійка, неформальна сукупність людей, об'єднана, як правило одним або дуже невеликою кількістю типів взаємодії, що має невизначену структуру і систему цінностей і норм. Прикладом є черга в магазині.

До характерних рис квазігруп відносяться:

- анонімність (індивід, відчуваючи себе невпізнаним, не відчуває соціального контролю та відповідальності);
- схильність до зовнішнього впливу (члени квазігрупи більш схильні до впливу ззовні, ніж індивіди, що знаходяться поза її межами);

- соціальна інвазивність (полягає у швидкій передачі емоцій, настрою, а також у їх швидкій зміні);
- неусвідомленість (члени квазігрупи нібито розчиняються в її середовищі і керуються колективними неусвідомленими інстинктами, а дії мають ірраціональний та непередбачуваний характер).

Соціальна організація (від лат. *organize* – повідомляю, влаштовую) – цільова структурована, ієрархізована група, створена для досягнення певної мети за допомогою раціональних засобів. Це сукупність індивідів, ролей та інших, систематично взаємопов'язаних елементів для досягнення конкретного результату.

Основними елементами соціальної організації є:

- структура відповідно до статусів і ролей її членів;
- персонал, який забезпечує діяльність організації, досягнення поставлених перед організацією цілей; технології, за якими діє організація.